

**Кыргыз эли колдонгон жазуулар.
Писменность которые пользовались кыргызский народ.
Written which used Kyrgyz people.**

Курбанбекова Айзат Орозалиевна - ага окутуучу Аксы колледжи

Аннотация: Аталган макалада кыргыз элинин революцияга чейинки жазуулары иликтоого алынган. Мындан сырткары 9-кылымдан 20-кылымга чейинки орток турк тилинде жазылган баалуу адабий мурастар да камтылган.

Аннотация: В данной статье исследуется дореволюционная письменность кыргызского народа. Кроме этого включено ценные литературные наследство в древнетюркском (древнекыргызский) языке с 9 по 20 века.

Annotation: The article examines the pre-revolutionary writing of the Kyrgyz people. In addition includes valuable literary manuscript in ancient Kyrgyz language from 9th to 20th century.

Ачыкч создор: адабий тил, диалект, чагатай тил, транскрипция, учкул соз, жазма маданият, караханийлер каганаты, турк калктары, нуска, орток турк тили, кол жазма, кыпчак тили, адабий мурас.

Ключевые слова: литературный язык, диалект, чагатайский язык, транскрипция, учкул соз, письменная культура, караханийский каганат, тюркские народы, количество, среднетюркский язык, рукопись, кыпчакский язык, литературное наследство.

Key words: literature language, dialect, language Chagatai, transcription, written culture, karahanid kaganat, Turkish people, the number, the manuscript, kypchak language, literature inheritance.

19-кылымдын 2-жарымынан 10-кылымдын баштап кыргыз эли Караханийлер мамлекетинин тушунда “буурахан тили” деп аталган орток туркий жазуу системасын колдонууга өтүшкөн. Албетте, эпитафиялык рун жазууларын пайдалануудан чукул бурулуш жасап, бууракан тилине өтүш орто кылымдардагы саясий абалдын өзгөрүшү менен толук байланыштуу эле. Орто кылымдардагы кыргыздардын адабиятынын башаты- Ж. Баласагындын “Кут алчу билим” поэмасы.

“Кут билим” дастаны жазылган тилди окуп үйрөнүү Европа өлкөлөрүндө 19- кылымдарда эле башталган.

Уйгур ариби менен көчүрүлгөн дастандын үзүндүлөрүн В.Радлов изилдеп көрүп, окумуштуулардан алгачкылардан болуп дастан жазылган тилди уйгур тили деп атаган. Анын мындай пикирин С.Малов, И Баскаков убагында колдоого алышкан. Ал эми М.А. Щербак чындыкка бир аз жакындап келип, дастандын тилин карлук тили деп атаса, профессор Э. Тенишев дастандын тилин карахан- уйгур тили деп атап, бууракан адабий тилин түшүнгөн. Г.Благова дастан жазылган тилди бири-бирине сиңип кеткен карлук –кыпчак тили деп эсептесе, дастан боюнча кандидаттык диссертация жактаган А.Валитова бул тилди карахан тили деп атаган.

Мына ушундай ар түрдүү көз караштарга акыркы чекитти коюп окумуштуу В.Бартольд мындай дейт:

“Карахандыктар теги боюнча уйгурларга жатпайт”. “Куттуу билим” дастаны уйгур тилинде жазылган эмес”.

Ошентип дастандын азыркы учурдагы тшркий тобуна кирүүчү тилдердин кайсынысына таандык деген суроого чыгарманын 57- сабындагы куплеттер:

Күз Ордо акын туулуп өскөн жери

Жатык тил учкул сөздүү тууган эли-деген маалымат берет.

Демек, автордун айтуусунда дастан жазылган тил анын өз эне тили б.а. ал тил башка түрк тобундагы тилдерден “ жатык тил”, “учкул сөздүүлүгү” менен айырмалана тургандыгын белгилеп өткөн.

Ушул жерден белгилей кетүүчү нерсе, 1860-жылы кыргыз жергесине келген окумуштуу В.В. Радлов: “Кыргыздар эч буйдалбастан, токтоосуз шар сүйлөшөт, оюн ачык айта билишет. Сүйлөгөндө сөздөрүндө белгилүү деьгээлде кооздук сезилип турат. Жөнөкөй эле сүйлөгөн сөздөрүндө, айтылыштардын курулушунда мезгил-мезгили менен ритмикалык өлчөмдө байкалып калат. Сүйлөм артынан сүйлөм, ыр саптары түрүндө келе түшкөндөй пикир калтырат. Мындай сөздөрү ойлонуп айтылып, угуучуларга күчтүү таасир тийгизет. Угуучулар берилип ырахаттанып угушат. Орундуу айтылган сөздү баалай билишет. Сөзмөр, чечен адамдар сүйлөгөндө болуп көрбөгөндөй тынчтык окум сүрүп, угучулардын көздөрү жайнап, демин ичине алып отуруп тыгышашат. Чечендин ар бир кооз айтылыштары, ар бир акылман курч тамаша сөздөрү ийкемдүү”. (Кыргыз элинин оозеки чыгармачылык тарыхынын очерки. Ф1979).

Орто кылымдардагы алп окумуштуу Махмуд Хусейин да: “Тухси чигил (кыргыздардын орто кылымдардагы ата-бабалары) сүйлөгөн тилди таза, жатык тил” деп эсептеген.

“Кут билим” дастаны жазылган тил жөнүндө сөз болгондо анын 23- сабында:

“ Китеп сөзү Бууракан заъ тили.”

Манызы да өзөгү да хан тили- тили деп жазылат.

Автордун бул сөзүнө таянсак кудурети кичтиш жана ошол тилде сүйлөгөн элдин заъ-законунун тили б.а. дастандын сөзү хан сөзү болгон. Ошондуктан автор бул китепти Чыгыштын өкшмдары Табгач Буура ханга тартуу кылган.

Ошондуктан Бууракандын ысмы менен аталган буурахан тили кыргыздардын өз мамлекети болгон карахандыктар бийлик жүргүзгөн учурдагы адабий тил болуп эсептелген.

Дастан жазылган күндөн бери миндеген жылдар өтсө да, айрым гана тыбыштык жактан фонетикалык өзгөрүүгө учурап кетпесе, көпчүлүгү ошол бойдон сакталган. Аны төмөнкү мисалдардан көрүүгө болот: тогоз (тогуз), агыз (ооз), сарыг (сары), суг (суу), ж.б. Жалпылап алганда, дастандын тили азыркы учурда тшкркий тобуна кирүүчү тилде сүйлөгөн элдерден эн жакыны кыргыз тилине таандык деген жогоруда айтылып кеткен суроону далилдөөгө болот. Демек, дастан жазылган орто кылымдардагы бууракан тили араб, фарсы тилдери менен кошо эле сөздү көркөмдөп берүүдө кем калбастыгын анын ички мүмкүнчүлүктөрү да өтө кубатуу экендигин, тескеринче, карапайым жергиликтүү калкка бул тил өтө керектигин акын таасын баамдаган жана ошондой эле бул мамлекеттик даражага ээ болуп профессор А.Кононов айткандай: “Бууракан тили карахан державасындагы (932-1212) кенен жайылган жазма адабий тил, ал ошол мезгилде бийлик жүргүзгөн Табгач Буура хандын мезгилине туура келет, менин оюмча, бууракан тили хан тили деп айтылган тилге дал келет деп айтылган. Ал эми бул тилди М. Кашкари “укканга жагымдуу, өтө таза, накта тоолуктардын тили” деп эсептеген. Ушул фактылардын өзү эле дагы бир жолу дастандын тили орто кылымдардагы Карахан мамлекетинин учурундагы кыргыз тилинде жазылгандыгын таасын далилдеп турат.

Академик Б.М. Юнусалиев орто кылымдардагы (7-12-к.к) кыргыз тилинин төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөткөн.

1. Ысымдарда жана этиштерде д тыбышы мүнөздүү болгон. М: адак-айак, код-кой

2. З тыбышы көп колдонулган. М: азан-айак, коз-кой

3. Сөз башында үндүү г тыбышы көп колдонулган. М: бузег-бийик, боглук, бирла, будун ж.б

4. Сөздүн орто ченинде үндүү б тыбышы сакталган. М: агыр-оор, баглук-бийик, агыз-ооз.

5. Сөздүн аяккы позициясында созулма үндүүлөрдүн ордуна г тыбышы сакталган. М: билиг-билим, билиглиг-билимдүү, укушлуг-окуу

Белгилей кетүүчү нерсе, бул тилди (бууракан) орто кылымдарда адабий жана мамлекеттик тил катары кыргыздардан башка аларга коншулаш турган тили боюнча туркий тобуна кирген элдер да колдонушкан.

11-кылымдардагы Караханиддердин эбегейсиз зор территориясында жашаган көптөгөн түрк урууларынын тилдеринин негизинде түзүлгөн адабий тил. Демек, кыргыз адабий тилинин башаты орто кылымдарда эле калыптана баштаган деген тыянак чыгарууга толук негиз бар экендиги түрколог окумуштуулар тарабынан далилденүүдө.

Кошумчалай кетүүчү нерсе, Казак илимдер Академиясынын корреспондент мүчөсү, философия илимдеринин доктору профессор А.Касымжанова “Поэманын тили азыркы кыргыз түркмөн, казак, өзбек, уйгур тилдерине жакын жана түшүнүктүү. Жусуп Баласагын жергесинде туулган. Кыргыз рухий маданиятынын тегинде турат” (Касымжанова. А.Рухий маданияттын башатында. Кыргызстан Маданияты. 1986жыл 7-август) десе, жакында эле болуп өткөн Токтогулдун туулган күнүнүн 125 жылдыгына арналган салтанаттуу кечте азербайжан акыны Ш. Акпер-Заде : “Мага ошондой эле кыргыздардын жазма адабиятынын башталышы 20-кылымдарга таандык деп эсептөөгө тишшиңксиз. Бул эл “Кут билим” залкар поэмасын тизгөн улуу Жусуп Баласагынды өстүргөн. Андыктан мен кыргыздын жазма маданияты мындан 900 жыл мурда пайда болгон деп эсептеймин”- деген пикирин билдирет (Кыргызстан Маданияты. 1989.19-октябрь 4-бет)

Орто кылымдардагы өтө бай энциклопедиялык эмгектердин бири болуп Махмуд Кашкаринин “Диван-лугатат-түрк эмгеги эсептелет.

“ Диванда түрк тилинин лексикасынан берилген түшүндүрмөлөрдү жандуу кептин мисалында далилдөө үчүн үч жүзгө жакын эки жана төрт саптуу ыр түрмөктөрү, жүздөгөн макал-лакаптар ошондой эле көркөм баяндар берилген. Ушулардын негизинде “Диванды” түрк тилинин байыркы адабий мурасынын камтылган эмгек деп саноо зарыл б.а. “Диван-лугат ат-түрк” чыгармасы бардык тектеш түрк калктарына тиешелүү орток мурас болуп саналат да, ал орто кылым доорундагы түрк тилдүү элдердин коомдук турмушунун көп кырдуу жагын лингвистикалык-тарыхый, этнографиялык, географиялык , адабий көркөмдүк сыяктуу түшүнүктөрдү камтыган энциклопедиялык эмгек деп атоого толук негиз бар. Бүгүнкү этностук кырдаалга байланыштуу Махмуд Кашкаринин эмгеги жеке гана уйгурлардын жана казактардын, өзбектердин же кыргыздардын энчисине таандык мурас деп тар этностук өлчөм менен чектөө мүмкүн эмес. Чындыгында кайсыл жерде туулуп, кайсыл жерде жашап дүйнөдөн кайтпасын Махмуд Кашкари өзүн буткул түрк дүйнөсүнүн диалектологу катары эсептеп, өз эне тилин араб тили менен атаандаша чуркаган аргымак сыяктуу эсептегени көбүлгө арзырлык. Анткени орто кылымдарда илимдин, маданияттын тили катары араб тили негизги функцияны аткарган.

Дагы бир белгилей кетүүчү жагдай, М.Кашкари Ж.Баласагындын айырмаланып, 11-кылымдардагы Багдадга, Кичи Азияга чейин агып келген огуз-түрктөрүнүн да, Итил –Урал аймагындагы булгар –түрктөрүнүн да, кыпчактардын, печенегдердин ж.б. орто кылымдардагы түрк элдеринин өкүлү катары өз чыгармасын жазган. Чынында, өзү санап өткөн түрк калктарынын мусулман чөйрөсүндөгү бөлүгүнүн жалпы маданий өсүш доорунун өкүлү катары “Диван –лугат ат-түрк” эмгегин орток түрк тилинде жазып калтырган. Эмгекке 11-кылымдардагы түрк тилдеринин лексикасы камтылган. Бирок алардын көпчүлүгү азыркы мезгилде гана эмес, 14-15-кылымдардан тартып эле архаизмге айланып кеткен. Эмгектеги тилдик материалдар огуз-түрктөр же огуз-кыпчак түрктөрү жашаган кенири территориялардан жыйналган. Ошондой эле бул уруулардын адабий тилине да кайрылган.

Орто кылымдардагы түрк урууларынын бири огуздар өздөрүн чыгыштагы түрк калктарынын баарын асыресе, Караханийлер кагандыгына кирген түрк калктарын “чигил” деп аташынын дагы бир себеби ошол доордо чыгыш калктарынын, анын ичинде түрк урууларынын расмий тили катары чигил тилинин пайдаланышы менен байланыштуу.

Илимпоздор азыркы учурда орто кылымдардагы караханийлик түрктөрдүн адабий тили чигил тилинде негизделген деп эсептешүүдө. Бул адабий тилди Жусуп Баласагын “буурахандын тили” деп атаса, Махмуд Кашкари “хаканиялык түркий тили” деп аталган.

Махмуд Кашкари өз эмгегинин Кашкар аймагы тууралуу маалыматында: “Ал эми баш калаанын калкы хаканиялык түркий тилинде сүйлөшөт”- деп белгилейт. Дал ушул тили ал түрк урууларынын адабий тили катары бааланган.

11-кылымдын башында Караханийлердин чыгышында жашаган калктардын айрымдары кош тилдүү калк катары сыпатталат. Бир чети орток жазма адабий тилде жана өз диалектисинде сүйлөшкөн. Айрымдары түркчө жана монгол тилинде сүйлөгөн кош тилдүү калк болушу

мүмкүн. М. Кашкари: “Диванында” “Көчмөн калктарга келсек чомул, кай, йабаку, татар, басмылдардын чалды-куйду тилине караганда кыргыздапдын тиликулакка жагымдуу, уккулуктуу түрүндөгүдөй сүйлөшөт жана ошол эле учурда түрк тилинде билишет, дурус сүйлөшөт”-деп белгилейт. (Кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхы Б:2002 213-бет)

Жыйынтыктап айтканда, М Кашкаринин эмгеги орто кылымдардагы орток түркий тилм мурас экенинде жазылган биринчи адабий көркөм мурас экендиги менен айырмаланат.

Орто кылымдардагы туркий тектеш элдердин байыркы тарыхын, турмуш-тиричилигин, үрп-адатын, салт-санаасын чагылдырган эпикалык- тарыхый мурастардын бири- “Коркут ата китеби”.

“Китептин” кол жазмасынын эки нускасы бизге жеткен. Анын бири азыр Германиянын Дрезден шаардык китепканасынын сейрек кездешүүчү кол жазмалар фондусунда сакталып турат. Анда китепти “Kitavi dedem korkut gali lissani tanfam u oгузан” же “Коркут атанын огуз уруусу тилиндеги китеби” деп жазылган. Бул кол жазма 12 ырдан 12 огуз-намеден турат. Экинчи кол жазма нускасы Ватикандагы Аростолика китепканасында сакталып турат. Кол жазмада алты ыр бар. Ал “Хикаят огуз –наама казатбек уа гайри” деп аталат. “Коркут ата” китебинин толук вариантын изилдөө иши, Европа тилдерине которуу 19-кылымдардын 1- жарым жылдыгынан башталат.

Азербайжан изилдөөчүсү Х.М.Демирчизааде “Китаби дэдэ Горгут дастандарынын тили” деген эмгегинде (Баку 1959) “Коркут ата” китеби ошол кездеги огуз кыпчак тайпаларынын баарына бирдей түшүнүктүү орток тилде жазылды деп белгилейт.

Көчмөн түрк уруулары байыркы мезгилдерден бери эле өздөрүнүн басып өткөн тарыхы, татаал жолуна, баштарынан өткөрүшкөн турмуштук жагдай шарттарына терең байланышкан көркөм дастандарды жаратып кетишкендиги белгилүү. Алардын бири тектеш түрк калктарына тиешелүү эпостук чыгарма – “Огуз нааме” дастаны.

Дастандын алгачкы баяны 8-кылымда кёөнө уйгур ариби менен катка алынган Рашид ад Диндин атактуу “Жамагат тарыхынан” Абылгазы Бахадырдын “Түрк санжырасынан” ачык көрүнөт. Бул чыгармага болгон изилдөө иштери 18-кылымда эле башталган.

Кийинки кездерде Огуз баянына кызыгуу жанданып, 1987-жылы Баку шаарынан Рашид ад Динге таандык “Огуз нааменин” Стамбулда сакталып турган нускасы илимий жактан изилдөөгө алынат.

Кийинки жылдары кыргыз окумуштуулары да бул мураска кайрылышып, 1989-жылы Ала-Тоо журналына кооно түрк тилинен азыркы кыргыз тилине салынган 42 түрмөктөн турган үзүндүсүн Ч.Омуралиев жарыялады. Чыгарма эски түрк тилинде жазылган, албетте анда огуз кыпчак диалектиси басымдуулук кылат, ошондой болсо да дастан орток түрк тилинде жалпы түрк калктары түшүнө турган тилде жазылган, анын тили оозеки тилге жакын болгон. Борбордук Азиянын тарыхында 13-16-кылымдар монголдук баскынчылардын кыйраткыч басып кирүүсү менен башталат. Маданият, илим, билим аябай жапа чегет, бирок өнүкпөй токтоп калган деп айтууга болбойт. Бул мезгилдин да өзүнө тиешелүү тарыхый мааниге ээ маданий –көркөм мурастары бар. Алар-Аль-Хорезмдин “Махабат намеси”, Сайф Саройинин “Гулистан”, Дурбектин “Жусуп менен Зулайка”, Захриддин Мухаммед Бабурдун “Бабур нааме”.

Бул мезгилдерде түрк элдери анын ичинен кыргыз эли да өз тилин, каада-салтын унутушуп, башкарып турган элдердин тилдерине өтүп кетишкен.

Казак окумуштуусу Н.Келимбетов “Бул мамлекет калкынын басымдуу көпчүлүгү түрк тилдүү уруу тайпалары, асыресе, кыпчактар менен огуздар көп болгон, ошол себептүү Алтын-ордонун адабий тили кыпчак-огуз диалектисиндеги орто кылымдын түркий адабий жазма тили эле. Бул тил туркий тайпалар менен калктарынын баарына бирдей түшүнүктүү болду”. Ушул ойду бекемдөө иретинде Н.Келимбетов: “Бүткүл кыпчак талаасын, Орто Азия менен Чыгыш Европа жерлеринин көбүн басып алуунун негизинде курулган Алтын-Ордо мамлекети күчөп турган мезгилде кыпчак тили адабий (үстөм) тилге айланган”.

Азыркы мезгилде кыпчактар өзүнчөлүгүн жоготуп, кыргыз, өзбек, казак каракалпак элдерине сиңип кеткен кыпчак бийлиги күчөп турган мезгилде Борбордук Азияда кыпчак тили негизги- бийлик жүргүзүүчү тил болуп, мамлекеттик башкаруучулар менен саясатчылар, аскер башчылар менен элчилер кыпчак тилин билүүгө мажбур болушкан.

Ошол мезгилдеги сөз мурастарынын бири-кыпчак тилинин сөздүгү деп аталган “Кодекс куманикус” эмгеги эсептелет. Эмгектин атын чечмелегенде “кумандардын китеби, кыпчактардын тилдик сөздүгү” деп аталат.

Сөздүктүн биринчи бөлүгү үч тилдин негизинде латын, фарс, куман тилдеринде жазылган сөздүк болгон. Сөздүктүн мындайча түзүлүшү ошол мезгилдин талабына туура келип, карым-катыштын үч тилди билдиргендер ортосунда жүргүзүлүшүндө чоң өбөлгө болгон. Ошол шартта ушундай үч тилдүү сөздүктүн жарылышы, ал мезгилдин маданий өсүүсүнүн айкын далили болот деп кароого негиз бар.

Казак окумуштуу-изилдөөчүлөрүнүн маалыматтарына караганда, сөздүктүн тили азыркы түрк элдердин тилинде колдонулуп жүргөн сөздөргө өтө жыш. Мисалы, “а” тамгасы менен башталган ат, азамат, ай, айыл, ак сөздөрдүн көп учураганын казак окумуштуулары белгилеп жүрүшөт.

Жыйынтыктап айтканда кыпчак талаасында 12-13- кылымдарда жазылып ошол кездердеги кыпчак тили менен адабияты жөнүндө изилдөө ишинде көп маалымат бере турган “ кодекс куманикус” тарыхый мааниге ээ эмгек болуп эсептелет.

Ушул эле доорлордо башкача айтканда Алтын-Ордо мезгилинде Хорезмдин “Махабат наме” дастаны жарыкка чыгат, башкача айтканда, 1353-жылы жазылат. Илимде дастандын эки көчүрмөсү бар, экөө тең Лондондун Британия музейинде сакталып турат. Азыркы күнгө чейин “Махабат наме” дастаны кайсыл тилде жазылгандыгы жөнүндө маселе чечилбей келет. Илимий адабияттарда бул дастан түрк калктарына жалпы таандык мурас катары каралат, андай болгондон кийин Алтын- Ордо мамлекети үстөмдүк кылып турган мезгилде огуз-кыпчак тили негизги тил катары эсептелгенин эске алсак, дастандын тили ак ордолук түрктөрдүн тилинде жазылган деген жыйынтыкка келүүгө болот.

“Махабат намени” которгон жана изилдеген аалым турколог Эриб Наджип дастандын тили жөнүндөгү эмгегинде 13- кылымдын экинчи жарымы 14-кылымдын башында эки адабий тил калыптанган:

1.Орто азиялык түрктөр жана Волга бою менен Урал түрктөрү. Биринчиси Рабгузинин “Кысас у амбия” чыгармасы менен “Тефсир” чыгармалары жазылган түрк тилинин Огуз тоонун чектелген таасиринен кийин уйгур-карлук адабий тилинин өсүп-өнүгүшү.

2.Хорезмдин “Махабат наме”, Кутбинин “Хосров менен Ширин”, Саадинин “Гулистаны” жана башка чыгармалары жаралган кыпчак-огуз тили деп көрсөтөт”.

Алтын-Ордонун адабий тили менен адабий маданиятынын түзүлүшүндө Хорезм өтө чоң роль ойногон. “Алтын-Ордодон чыккан бир нече көркөм чыгармалардын тили Хорезм жана төмөнкү Сырдарыянын, башкача айтканда, Ак ордо аймагындагылардын тилине түздөн- түз байланышы болгон”-дейт окумуштуу А.Ю.Якубоский .Ушул эле пикирди Н.Келимбетов да “Эзелки казак адабияты” эмгегинде “Махабат наменин” тилинде кыпчак тилинин элементтери басымдуу экендиги талашсыз деп карайт.(203-б). Ушул маалыматтар Н.Маллаевдин “Ёзбек адабиятынын тарыхы” эмгегиндеги “Махабат наменин” сегиз намеси өзбек тилинде жазылган деген пикири тарыхый чындыкка туура келбейт деп эсептөөгө негиз берет.(297-б). Окумуштуу бул пикирин дагы улантып “Мухаббат наменин” 317бети өзбек тилинде 156 бети фарсы-тажик тилинде...Муну атайын изилдөө зарыл, анткени “Махабат наменин” тили өзбек деп жыйынтык чыгарат. 14- кылымда Алтын- Ордо, анын аймагында “Махабат наменин” жазылган доордо көркөм чыгармаларда ,официалдуу иш кагаздардары да калыптанган адабий тилде, кыпчак тилинде жүргүзүлгөндүгүн Эриб Наджиб “11-14-кылымдардагы турк тилдеринин тарыхы боюнча изилдөөлөр” аттуу эмгегинин “ Махабат намеге” арналган бөлүгүндө баса көрсөтөт.

Эгерде азыркы кыргыздын турмушунда кыпчактардын басымдуулугун эске алсак, анда дастандын кыргыз калкына да түздөн- түз тиешеси бар деп кароого милдеттүүбүз.Ушул

жерден дастандын тилине байланыштуу бир пикирди айтууга туура келет. Анткени “Наменин” оригиналынын тилиндеги көп сөздөр азыркы кыргыз тилиндеги лексикалары менен бүтүндөй үндөшүп турат. Ушунун өзү бул дастандын накта түрк тилинде изилдөөчүлөр белгилегендей кыпчак диалектиси басымдуу роль ойногон түрк тилинде жазылгандыгын айгинелеп турат.

Улуу Октябрь революциясына чейин кыргыз эли чагатай, араб, татар, казак, эски өзбек тилдерин пайдалангандыгы белгилүү. Буга мисал катары, О.Сыдык уулунун Уфадан басылып чыккан “Мухтасар тарых Кыргызия” 1941-жылы чыккан “Тарих кыргыз Шадмания” китептери айрым окумуштуулар тарабынан эски татар тилинде жазылгандыгы белгиленсе, айрым изилдөөчүлөр “нукура кыргыз тилинде жазылган”(Х.Карасаев) деп белгилеп жүрүшөт. Ал гана эмес, диалектилик өзгөчөлүгү да сакталган. Ал эми “Тарых кыргыз Шадмания” эмгегин изилдеген Анвар Байтур “Чагатай жазуу системасында баяндалган бул эмгек Орто Азиялык жана Чыгыш Туркестандык орток туркий жазма мурас”- деп билдирет. Жогорудагы ар кандай көз караштан улам, кыргыз эли революцияга чейин араб, чагатай, татар, казак тилдерин бир мезгилде өздөштүрүшкөнүнөн кабардар болобуз. Анткени кытайлык кыргыз окумуштуусу Нооруз Усөнаалы белгилегендей: “Чагатай тили-туркий тил системасындагы бардык улуттардын орток колдонгон жазуусу”. Осмоналы Сыдык уулунун аталган китебинин бир жеринде: “Атаныздардын урматы үчүн ошондой эле кыргыздын ысмы унутулбаган сыяктуу эле, тили да унутулбасын деп, нагыз кыргыз тилинде жаздым, арасында башка тилден да саал киргизилди”(“Атанызлардын хурмети үчүн хем исми унутулмаган шекилди, тили да унутулмасун деп, нагыз кыргыз тилинде яздум, арасында башка тилден хем аз кирди”)деген эскерүүсүнө караганда Х.Карасаевдин пикирине кошулуу менен чыгарма нагыз кыргыз тилинде жазылган деп кесе айтууга болот. Демек, жогорудагыдай мисалдарды келтирүү менен окумуштуу Байтур: “Осмоналы Сыдык уулунун бул эки эмгеги 20-кылымдын 30-жылдарына чейин улантылып келинген эрте чагатай-кыргыз жазуусундагы кыргыз тилинде жазылган” деп жыйынтык чыгарат. (китептин 17-бети) Жыйынтыктап айтканда, Осмоналы Сыдык уулунун бул тарыхый чыгармаларынын кытайлык кыргыздардын бүгүнкү алфавитинде транскрипцияланып, басылып чыгышы, аларды илимий негизде ар тараптан үйрөнүү үчүн чон саамалык болуп саналат. Эми аны комплекстүү изилдөөлөр аркылуу улантуу керек:

1. Бул эмгектердин факсимелесин чыгаруу.

2. Азыркы алфавитке диакритикалык белгилерди кошуунун негизинде оригиналдын транслитерациясын берүү.

3. Бүгүнкү адабий тилибизге толук таржымалоо.

4. Анын Волга бою, Орто Азия жана Чыгыш Туркестандагы калктардын орток жазма маданиятында алган тиешелүү ордун аныктоо сыяктуу иш чаралар өз изилдөөчүлөрүн күтүүдө.

“Мухтасар тарых кыргызия” деген китебине үзүндү.

Бу тарых жазылды кыргыз үчүн,

Кыргызды кыйлы калктар билсин үчүн.

Жаздым мен бир неченди дастан кылып,

Окуган факырыңыз Букар шариф.

Дин үчүн жахилларга (наадандарга) урду камчы,

Дин кызмат миллетке (улутка)көнүл берген .

Воздушный шар деп айтады атын билген,

Онорманга акылды кудай берген.

Басмакана жана бар китеп баскан,

Халктарга өнөр менен магарыф (агартуу) чачкан

Гезит журнал маалумат ар тараптан

Шолар менен калкыбыз көзүн ачкан.

Революцияга чейинки мезгилдер аралыгында жазылган дагы бир баалуу адабий мурас-Молдо Кылычтын “Кысса-и-зилзала” чыгармасы.

Чыгарма 1911-жылы араб тамгасы менен Казанда басылып чыгат. Араб ариби менен татар тилинде жарык көргөнүн төмөнкү мисалдар менен далилдөөгө болот:

1."Казак кыргыз балалары үчүн оку китаби".

2."Кыска гана куралчылык китаби".

3."Зарзаман язувчи Молла Кылыч".

4.Кыргызда болуп өткөн чон адамларынын ашларында болуп өткөн салтанат.

4.Асыл турк лугатына ярдамчы Молла Кылыч.

Тарыхый маалыматтарга караганда 9-10 кылымдардан кийин турк уруулары уйгур жазуусу деп аталган жазуу системасына өтүшкөн. Бул жазуу уйгур деп аталып калышынын себеби, уйгурлар Борбордук Азияда өзүнчө мамлекет болуп, маданияты өнүгүп турган мезгилде алфавит согди алфавитин түзүшкөндүгүнө байланыштуу болсо, экинчиден, ал алфавит менен жазылган эстеликтердин көпчүлүгү уйгурлар жашаган жерлерден табылгандыгына байланыштуу болду.

Кыргыздардын уйгур жазуусунан колдонгодугуна жеткиликтүү далил боло ала турган материалдар али илимде тактала элек.Чех окумуштуусу Ч.Лоукотка уйгур алфавитинен туркестанда жана монголияда жашаган бардык эле турк жана монгол уруулары колдогон деген пикирди айткан (Ч.Лоукотка.Развитие письма. М.1950.137-б).Бугу таянуу менен кыргыздардын эзелки бабалары да бул алфавиттен пайдаланган болуш керек деп божомолдоого болот.

Уйгур алфавити менен жазылган эстеликтерди изилдөө иши 19-кылымдын биринчи жарымында башталган.Бул жазуу 1881-жылы француз окумуштуусу Ю.Клапрот тарабынан биринчи жолу окулган.Байыркы уйгур жазуусун окуп үйрөнүүдө да академик В.Радловдун эмгеги баа жеткис .Уйгур алфавитинин составы үндүүлөрдү белгилөөчү беш тамга ,белгилөөчү 17 тамгадан туруп 28 фонеманы билгизген .Алардын жазылышы жана түзүлүш принциби Орхон-Енисей алфавитинде окшош жана ал сыяктуу эле бардык турк урууларынын тилин тейлөө ылайыкталып түзүлгөн.

Орхон-Енисей жана уйгур жазууларынан кийин кыргыз эли араб алфавитинен пайдаланган.

7-8- кылымдарда арабдар Борбордук жана Орто Азияны басып алгандан кийин жергиликтүү элдерге ислам дини жана араб алфавити тарала баштаган. Кыргыз элине араб жазуусу өзбек, уйгур жана динчилери тарабынан көбүнчө дин китептерин үйрөнүү динден ажырагыс эле, анткени окуу китептеринин ордуна дин китептери колдонулган. Жазма эстеликтердин сакталбагандыгына байланыштуу кыргыздардын араб алфавитин пайдалана баштаган мезгилин так айтууга мцмкцн эмес. Ал эми 17-19 кылымдарда араб алфавити менен кыргыз тилинде жазылган анча-мынча документтерди атап көрсөтсөк болот. Белгилүү окумуштуулар В.М.Плоских менен С.Кудайбергеновдордун изилдөөлөрүнө караганда улуу жщздөгщ казактар менен түндүк кыргыздардын 1824-жылы Боромбайдын Батыш Сибирь бийликтерине карата орус букаралыгына өтүү мамилесин билдирген каты, 1848-жылы Боромбайдын экинчи жолу орус бийликтерине кат аркылуу кайрылуусу, 1852-жылы 23-мартта Ормон менен Умөталынын Иледеги орус императору Николай II жазган каты, 1868-жылы 29-январда Кудаяр хан менен К.П.Кауфмандын соода келишимине кол коюлган документтери,1873-1874-жылдардагы көтөрүлүштү басуу үчүн Кудаярхандын Туркестан генерал-губернаторунан жардам суроо иретинде жөнөткөн расмий каттарын ошол мезгилдеги функцияны аткарып турган чагатай тилинде араб графикасы менен жазылгандыгын төмөнкү документтер менен бекемдөөгө болот.(В.М.Плоских, С.Кудайбергенов.Ранние киргизские письменные документы.Известия академии наук Кыргызской ССР. №41968.77-78-б)